

УДК 001.4=161.2:599

НАРОДНІ УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ ССАВЦІВ У ПРАЦІ В. Ф. НІКОЛАЄВА «МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ» (1918)

М. В. Банік, І. Загороднюк

*НДІ біології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків)
Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
НДІ біології, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, кімн. 4-17, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022 Україна
E-mail: mikbanik@gmail.com, zoozag@ukr.net*

Vernacular Ukrainian names of mammals in V. F. Nikolaiev's book "Materials to the Ukrainian Scientific Terminology" (1918). — Banik, M. V., Zagorodniuk, I. — The data on the legacy of V. F. Nikolaiev, a celebrated Ukrainian naturalist and Head of Poltava Natural History and Historical Museum in 1916–1923 are summarized. The book 'Materials to the Ukrainian scientific terminology' published in 1918 was among the most important achievements of V. F. Nikolaiev. He managed to produce an early synthesis of Ukrainian zoological nomenclature based on materials borrowed from available lexicographical sources and using the vernacular names collected by questionnaires mainly in Left-Bank Dnipro Region. Here we reproduced a part of V. F. Nikolaiev's book, namely the dictionary of the names of mammals, in total, 152 records on 145 taxa (mainly species and genera) of mammals of Ukrainian and world fauna. The names are given in the following order: Russian — Latin (if applicable) — Ukrainian (with synonyms) — source. The collection of names by V. F. Nikolaiev may be considered as a key work in the history of Ukrainian zoological nomenclature and an important source for the selection of names for yet unnamed taxa using synonyms and names which are now out of use for referring other groups of mammals.

Key words: scientific terminology, vernacular Ukrainian names of mammals, Valentin Nikolaiev.

Народні українські назви ссавців у праці В. Ф. Ніколаєва «Матеріали до української наукової термінології» (1918). — Банік, М. В., Загороднюк, І. — Узагальнено відомості про доробки В. Ф. Ніколаєва, відомого українського природознавця і завідувача Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства у 1916–1923 рр. Серед визначних набутків цього дослідника — праця «Матеріали до української наукової термінології», видана 1918 р. В ній зроблено одне з перших узагальнень української зоологічної номенклатури на основі матеріалів з доступних лексикографічних джерел і народних назв, що зібрані методом анкетування переважно у Лівобережному Подніпров'ї. Нами відтворено у повному обсязі словникову частину праці В. Ніколаєва стосовно ссавців: це 152 записи, що характеризують 145 таксонів (переважно роди й види) ссавців як фауни України, так і віддалених країн. Назви наведено у форматі «російська — латина (якщо є) — українська (з синонімами) — джерело». Перелік назв В. Ніколаєва може розглядатися як одна з ключових праць в історії української зооніміки та важливе джерело для добору назв ще неназваних таксонів, за рахунок використання синонімів та невжиткових тепер назв для позначення інших груп ссавців.

Ключові слова: наукова термінологія, народні українські назви ссавців, Валентин Ніколаєв.

Вступ

У народних назвах тварин розкривається все багатство уявлень людини про них. У назвах спостерігаємо живу історію змін у ставленні людини до того чи іншого виду. До того ж, ті назви є одним з найдавніших лексичних пластів, тож вони багато чого говорять мовознавцю про походження мови, про її зв'язки із іншими, спорідненими мовами. Власне для зоолога вони дають матеріал для розробки адекватної наукової термінології, що може ґрунтуватися на народних джерелах. У літературі, особливо часів становлення незалежної Української держави в 1917–1919 рр. та у перший період існування УРСР до початку 1930-х років, розкидано багато зібраних народних назв, які, на жаль, лишаються маловідомими і не використовуються сучасними дослідниками для вдосконалення наукової термінології.

До низки таких доробків, що з'явилися на тлі неймовірно активного книговидання часів Української держави П. Скоропадського, належить праця «Матеріали до української наукової термінології» В. Ф. Ніколаєва. Вона вийшла друком у м. Полтава у 1918 р. (Ніколаєв, 1918). Ця невеличка книжечка є раритетом, майже не згадується у літературі, хоча й має непересічне значення, тому нижче подаємо короткі відомості про неї та її автора.

Довідка про автора та його доробки

Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) — одна з недооцінених та мало знаних постатей в українській науці (Булава, 2014; Географічна освіта..., 2014). Народився він у м. Слов'янськ, в сім'ї провізора, який за особливі заслуги у благодійництві отримав дворянство. У 1909–1915 рр. Валентин Федорович навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету.

Одразу після закінчення університету, наприкінці 1915 р., В. Ф. Ніколаєв отримав посаду помічника завідувача Музею Полтавського губернського земства завдяки клопотанню свого старшого брата, міколога, Миколи Федоровича Ніколаєва (1882–1945?). М. Ф. Ніколаєв на той час завідував музеєм, але восени 1915 р. змушений був йти на фронт і лишити посаду (Вибрані..., 2012 а). З весни 1916 і до початку 1923 р. музей, який в ці буремні часи кілька разів міняв назву, очолює В. Ф. Ніколаєв.

У ті роки Валентин Федорович свою надзвичайну енергію вкладав у спроби організації на Полтавщині національного парку та інших заповідних територій, займався справами щойно заснованого Полтавського товариства любителів природи, в якому виконував секретарські обов'язки. Одночасно збирав бібліографію з природознавства і народні українські назви тварин на теренах Полтавської губернії. Пізніше В. Ф. Ніколаєв працював у багатьох наукових закладах і вишах, зокрема, у 1923–1926 рр. — у Харківському сільськогосподарському інституті, у 1927–1935 рр. — в Сухумському відділенні Всесоюзного інституту рослинництва (пізніше — Інститут субтропічних культур), у 1946–1953 рр. — у Всесоюзному науково-дослідному інституті сухих субтропіків в м. Душанбе (Таджикистан), у 1953–1963 рр. — в Уманському сільськогосподарському інституті. Валентин Федорович зробив чимало у справі розведення евкаліптів, австралійських акацій та інших екзотичних рослин, був чи не найкращим знавцем субтропічних культур в колишньому СРСР.

Свої «Матеріали до української наукової термінології» В. Ф. Ніколаєв підготував і надрукував у бутність завідувачем Природничо-історичного музею Полтавського земства. Найбільше значення у цьому зведенні, безумовно, мають ті народні назви, відомості про які були отримані завдяки анкетуванню по повітах Полтавської губернії. До збирання матеріалів для словника долучилися М. І. Гавриленко¹, П. І. Попов та Й. О. Власенко², яким автор висловлює подяку у передмові. Решта матеріалів зведення запозичені з низки лексикографічних робіт, а також науково-популярних книжок, виданих українською на початку ХХ ст.

Передивлятися словники у пошуках назв тварин Валентину Федоровичу допомагали К. Мощенко³, В. Щербаківський⁴ і письменник музею О. Е. Андрієвська.

¹ Микола Іванович Гавриленко (1889–1971) — видатний український зоолог (переважно орнітолог) та організатор заповідної справи, жив і працював у м. Полтаві.

² Йосип Олексійович Власенко — працівник Землемірного училища, член Полтавського товариства любителів природи, у 1920-ті роки викладач Природничо-математичного факультету Полтавського інституту народної освіти (з 1930 р. — Полтавського інституту соціального виховання), пізніше, до 1934 р. — завідувач кафедри хімії того ж інституту (див.: Вибрані..., 2012 б; Булава та ін., 2014).

³ Кость Васильович Мощенко (1876–1963) — відомий український архітектор та етнограф, засновник Наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва Полтавщини (1918 р.). В радянські часи переслідуваний, виїхав за кордон наприкінці Другої світової війни, помер на еміграції в Німеччині.

⁴ Вадим Михайлович Щербаківський (1876–1957) — видатний український археолог і етнограф. У 1912–1921 рр. завідував Археологічним відділом Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. До розпаду Російської імперії читав лекції у Полтавському відділенні Історико-філологічного факультету Харківського університету та в Українському клубі (Гавриленко, 2004). З 1922 р. — в еміграції, професор

Назви ссавців у словнику В. Ніколаєва

Нижче подано повний список назв ссавців, згаданих у праці В. Ф. Ніколаєва. Цей список містить як книжні, так і народні назви. Книжні назви супроводжено стислими посиланнями на авторів відповідних видань.

Всі латинські назви ссавців, згадані у «Матеріалах до української наукової термінології», подано у цьому огляді відповідно до списку В. Ф. Ніколаєва, без змін.

Цьому списку у праці В. Ф. Ніколаєва передуює перелік скорочень літературних джерел та список географічних районів, де було зібрано народні назви. Наводимо їх тут.

Скорочення у словнику

Скорочені посилання на літературні джерела:

- Вх. Уг. — Верхратський І. Словарець угорськоруських говорів. 1902.
 Гнат. — Гнатюк В. Українські народні байки. Львів, 1916.
 Грінч. — Грінченко Б. Українсько-російський словник. К. 1907–09.
 Дубр. — Дубровський В. Українсько-московський словник. К., 1914.
 Кміц. — Кміщикевич В. Німецько-український словник. Чернівці, 1912.
 Полян. — Полянський М. Переклад підручника О. Шмидта. Зоологія. Львів, 1888.
 Сл. Жел. — Желеховський Є. Малорусько-німецький словар. Львів, 1886.
 Сл. Лев. — Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. 1874.
 Сл. Пар. — Партицький О. Німецько-руський словар. Львів. 1867.
 Сл. Ум. — Уманець М., Спілка А. Словар російсько-український. Львів, 1893–98.
 Сл. Шейк. — Шейковский К. Опыт южнорусского словаря. К., 1861. М., 1884–86.
 Эварн. — Эварницкий¹. Словарь из рукописных собраний.

Скорочені посилання на райони, з яких надійшли відомості про побутування тих чи інших назв (переважно це повіті колишньої Полтавської губернії):

- Борз. пов. — Борзнянський повіт,
 Вол. губ. — Волинська губернія,
 Гад. пов. — Гадяцький повіт,
 Галиц. — Галичина,
 Зіньк. пов. — Зіньківський повіт,
 Зол. пов. — Золотоніський повіт,
 Конст. пов. — Константиноградський повіт²,
 Крем. пов. — Кременчуцький повіт,
 Луб. пов. — Лубенський повіт,
 Переясл. пов. — Переяславський повіт,
 Пир. пов. — Пирятинський повіт,
 Полт. пов. — Полтавський повіт,
 Прил. пов. — Прилуцький повіт,
 Ром. пов. — Роменський повіт,
 Черниг. — Чернігівська губернія.

Українського Вільного університету у Празі (1922–45 рр.) і Мюнхені (1945–51 рр.). Помер у Лондоні.

¹ На час складання В. Ф. Ніколаєвим списку словник Д. І. Яворницького іще не був виданий (Яворницький, 1919), ймовірно, автор був знайомий із ним у рукописному варіанті. Схоже скорочення «Слов. Эварн.», що означає «слова из рукописного собрания Эварницкого», є у переліку джерел у словнику Грінченка. Щодо цього прізвища: Д. І. Яворницький тільки з 1917 р. використовував виправлене написання власного прізвища. У старіших виданнях скрізь зустрічаємо написання «Эварницкий».

² Примітка автора до «Константиноградський повіт» — «нині Красноградський і Зачепилівський райони Харківської області, Карлівський і частина Новосанжарського району Полтавської області».

Словник

- Антилопа — сарна, сайгак, сугак, дика коза (Сл. Ум.)
 Бабирусса — бабируса (Полян.)
 Байбак — бабак (звич.), свищ (Грінч.)
 Баран каменний — козоріг (Кміц.)
 Барібал — див. медведь чёрный
 Барсук — харсун, борсук, борсюк, бурсюк (звич.), бурсук (Переясл. пов.), бурзюк (Прил. пов.), ямник (Кміц.)
 Бегемот — нільовець, бегемот (Кміц.), бигимот (Гнат.)
 Бобр — бобер, бібр (звич.)
 Броненосец (млекоп.) — панцирник (Сл. Ум.)
 Буйвол — буйвіл, тур (звич.), буйвал (Сл. Шейк.), буйло, буйвол (Полян.)
 Бык мускусний — віл мошусний (Полян.)
 Белка — білка, вивірка, веврик (звич.), вискічка (Вх. Уг.), виверця (Галиц.), балда (Прил. пов.), цубірка (Грінч.)
 Белка сумчатая, тагуан (*Petaurus*) — летучий торбак (Полян.)
 Вампир — упирь, опир
 Верблюд — верблюд, вереблюд, адамова вівця (книжн.)
 Верблюд двугорбий — верблюд двохгорбий або бактрийський (Полян.), верхоллюд (Гнат.)
 Верблюд одногорбий — див. дромадер
 Волк — вовк, нехар, нехаринець, звір, сірман, сіроманок (Грінч.), гудимець (Борз. пов.)
 Волк сумчатий (*Thylacinus*) — вовк торбак (Полян.)
 Выдра — видниха (Эварн.¹, звич.), видра, норик (Конст. пов.), видря (Луб. пов.)
 Выхухоль — хохуля (звич.)
 Газель — дика коза, сарна (Грінч.)
 Гамадрил — гамадріль (Полян.)
 Гепард — гепард (Полян.)
 Гиббон — гіббон (Полян.)
 Гиппопотам — бегемот (Грінч.), річний кінь (Сл. Пар.), гиппопотам (Полян.)
 Гиена полосатая — гиена пасмениста (Полян.)
 Горноста́й — горноста́й (звич.)
 Даман (*Нурах*) — даман (Полян.)
 Дельфин — делфин (книжн.), морська свиня (Грінч.)
 Дикобраз — їжатка (Грінч.)²
- Дромадер — верблюд одногорбний (Полян.)
 Единорог (*Monodon*) — нарвал (Полян.)
 Ёж — їжак, їжук (звич.), кулочка (Полт. пов.), ежук (Черниг.), яричь (Полян.)
 Енот (*Procyon*) — полоскун шоп (Полян.)
 Ехидна — ехидна, колючка, кольчатка (Полян.), колючка (Грінч.)
 Животное сумчатое — торбун (Грінч.), торбач (Сл. Ум.)
 Жираф — жирафа (Полян.)
 Заяц — заєць, зайця, заяць, трусик, біляк (звич.), заянець (Кміц.)
 Заяц-беляк — біляк
 Зебра — зебра (Гнат.)
 Землеройка — мідік, рджок, ирджок, ціпкор (Грінч., Дубр.), землерийка (Полян.), польова миша, руда миша (Сл. Ум.)
 Землеройка крошка — землерийка мазинна (Полян.)
 Зубр — зубер (книжн.)
 Кабан дикий — вепер, кабан, дик (звич.), врехлюк (порося), матиця (самиця)
 Кабарга (*Moschus*) — кабарда (книжн.)
 Калон — див. летающая собака
 Кашалот — потвал (Полян.)
 Кенгуру — кенгур (Полян.)
 Кит — кит, кіт (книжн.)
 Коати (*Nasua*) — носач (Полян.)
 Коза дикая — сайгак, дика коза, сугак, сайга (звич.), сарна
 Конь дикий — тарпан, дичко, дичок
 Корова морская — ритина, морська корова (Полян.)
 Кочкодан (*Cercopithecus*) — кочкодан (Полян.)
 Кошка дикая — кішка дика (Полян.)
 Кролик — трус, трусик, кріль, кроля, труха (Грінч., Дубр.), кроль, крілик, кролик, королик (Сл. Ум.)
 Крот — кріт, кертиця, зінське щеня (словники), крет (Полян.), норець (Зіньк. пов.), слипець (Конст. пов.), кертина (Кміц.), потурай (Сл. Лев.)
 Крыса — пацюк, шур, криса (словники), маззур (Поділля), шур домовий (Полян.)
 Крыса водяная — пацюк водяний (Крем. пов.), криса водяна (Гад. пов.), свинка (Ром. пов.)
 Кугуар — пума, кугуар (Полян.)
 Куница — куна, куница, куночка (словники), жовтошійка, тумак (Полян.)
 Куница сумчатая (*Dasyurus*) — куна торбата (Полян.)
 Кускус-лиса (*Phalangista*) — кузу (Полян.)
 Лама — ляма
 Ламантин — манат (Полян.)
 Лань — дanielь (Полян.), ланя, лань (книжн.)
 Ласка — ласка, ласочка (звич.), ласиця (Полян. і Полт. пов.), ласівка (Крем. пов.), ласичка (Переясл. пов.)
 Лев — лев (звич.)

¹ У першому томі «Словника української мови» Д. І. Яворницького слово «видниха» відсутнє, але воно згадане у «Історії запорізьких козаків» (том 1, с. 44) того ж автора. Це слово є й у Грінченка, проте останній запозичив його не з зібрання Яворницького.

² Ймовірно, помилка у позначенні джерела, з якого запозичено слово. У словнику Грінченка слово «їжатка» у статтях для літер «І, Ї» відсутнє. Припускаємо, його взято зі словника К. Дубняка (1917). М. Шарлемань і К. Татарко (1927) повторюють це ймовірно помилкове посилання В. Ф. Ніколаєва.

- Лемминг — лемінг (Полян.), миша (Сл. Ум.)
 Лемур — лемур (Полян.)
 Леопард — левпард (Полян.), ляппард, леопард (книжн.)
 Летающая собака (*Pteropus*) — кальон, крилан (Полян.)
 Лисица — лисиця, лис (звич.), лишка, ласка (Грінч.)
 Лисица полярная — лис полярний, північний (Полян.)
 Лори (обезьяна) — лорі (Полян.)
 Лось — лось, лосунь (Сл. Пар.), сохатий (Вол. губ.)
 Лошак — див. мул
 Ленивец — лівенець (Сл. Жел., Полян.)
 Макак — макак, магот (Полян.)
 Макак бесхвостый — магот безхвостий (Полян.)
 Мамонт — мамут
 Мандрил — мандрил (Полян.)
 Мастоdont — мастодонт (Полян.)
 Медведь — ведмідь (звич.), ведмедь
 Медведь белый, полярный — ведмідь білий (Полян.)
 Медведь пещерный — печерний ведмідь (Полян.)
 Медведь чёрный — ведмідь чорний (Полян.)
 Млекопитающий — молокоссущий (Сл. Ум.), ссущий (Полян.), сисак, ссуче звіря (Кміц.), ссавець (Гнат.)
 Морж — морж, морський кінь (книжн.)
 Музимон (*Ovis musimon*) — муфлон (Полян.)
 Мул — мул, ослик (звич.)
 Муравьед — мурахоїд (Полян.), мурашкоїд (Сл. Ум.)
 Мусква — див. медведь чёрный
 Мышь — миша (звич.)
 Мышь летучая — кажан, кожан, лилик (Сл. Жел.), ночниця, вертунець, політуха, ведмідок (словники), летуча миша (Зінк. пов.), казанець (Зол. пов.), казанчик (Прил. пов.), каржан (Конст. пов.), козан (Пир. пов.), гацик (Поділля)
 Мышь лесная — виточна миша (Вх. Уг.), миша лісова (Полян.)
 Мышь полевая — нориця, польова миша (звич.), руда миша (Зол. пов., Кміц.), нориця сіра (Конст. пов.), полевка (Полян.), мідиця, пісчучка, більмачок (Кміц.)
 Мышь подснежная — нориця альпійська (Полян.)
 Мышь сумчатая, вомбат (*Phaseolomys*) — вомбат (Полян.)
 Нетопырь — нетопирь мишатий (Полян.)
 Нетопырь карлик — кожан маленький (Полян.)
 Носорог — носоріг (Полян., Кміц.)
 Норка — нурка, норка
 Обезьяна — малпа, мавпа, обізьяна
 Обезьяна *Atelis* — чепіль (Полян.)
 Обезьяна *Cebus* — плакса, крутохвостик (Полян.)
 Обезьяна *Pithecia* — чупрун (Полян.)
 Олень — розсохач, рагляк (словники), бик дикий (Галиц.), олень (Полян.), олінь (Гнат.)
 Олень гигантский — великанський, велетенський олень (Полян.)
 Ондатра — ондатра (Полян.)
 Орангутанг — орангутан
 Осёл — ослик, віслик, осел
 Павиан — павіан (Полян.), павіан (Сл. Ум.)
 Пантера — пантера (книжн.)
 Пекари — пекарі (Полян.)
 Песец — див. лисица полярная
 Подковонос — подковець (Полян.)
 Подковонос большой — подковець великий (Полян.)
 Полёвка обыкновенная — нориця звичайна (Полян.)
 Полчок — повх, повчок (Полян.)
 Пума — див. кугуар
 Ракоед (*Procyon*) — полоскун ракоїд (Полян.)
 Ракун — див. енот
 Россомаха — росомаха, росомак
 Рысь — рись, ристь, клус (словники)
 Свинка морская — мурчак, мурчок, моршак, морське поросля (словники)
 Серна — серна (Полян.)
 Слон — слон, слонь
 Слепыш — зінське щеня, сліпечь (звич.)
 Соболь — соболь, собіль
 Соня лесная — кашавка лісова (Полян.)
 Соня орешниковая — кошавка ліщина (Полян.), сплюшка (Полт. пов.)
 Сурок — див. байбак
 Суслик — суслик, оврах, ховрах, овражок, сусел (словники), ховряк (Луб., Прил. пов.), гаврах (Прил. пов.), єврашка, йорашка (Черниг.), говрашок (Кміц.)
 Тапир — тапір (Полян.)
 Тигр — тигр (самець), тигриця (самиця)
 Тигр пещерный — печерний тигр (Полян.)
 Трубкозуб — копач (Полян.)
 Тур (*Bos primigenius*) — тур, туриця (Грінч.)
 Тушканчик — земляний заїць, земляний засць, польовий заїць
 Тюлень — фока (Грінч., Кміц.), тюлень, морський пес (Сл. Ум.), морський собака (Кміц.)
 Уистити (обезьяна) — уїститі, ігрунка (Полян.)
 Утконос — качоніс, дзюбак (Полян.)
 Ушан курносый (летучая мышь) — широкоух (Полян.)
 Ушан обыкновенный — ухан великоух (Полян.)
 Хомяк — хомьяк (словники), хомняк (Гад. пов.), хома (Сл. Ум.)
 Хорёк — тхір (звич.), курятник (Полт. лав.), тхор (Полян.), довгомудик, тхорина (Сл. Ум.)
 Шакал — шакал (Полян., Грінч.)
 Шимпанзе — шимпанзе (Полян.)
 Ягуар — ягуар (Полян.)
 Ящер (*Manis*) — лусковець (Полян.)

Обговорення

У зведенні В. Ніколаєва зібрано книжні та народні українські назви ссавців. Усього в ньому наведено українські назви для 145 різних таксономічних одиниць від видів до інфра-класів і власне класу ссавців у сучасному розумінні. Для 14 видів та вищих таксономічних одиниць подано народні назви з чіткою вказівкою району їх побутування в межах окремих повітів колишньої Полтавської губернії, які тепер входять до складу Полтавської, Черкаської, Київської, Чернігівської, Сумської і Харківської областей України. Праця В. Ніколаєва була використана в процесі укладання списку наукових назв ссавців у фундаментальному огляді М. Шарлеманя та К. Татарка (1927).

Однією з важливих якостей таких словників є те, що вони слугують не лише джерелом тогочасних актуальних назв, але й резервом для називництва, оскільки різноманітні позначення відомих на той час видів (або й родів) можуть використовуватися надалі як назви різних, хоче й близьких таксонів. Прикладом є назва: «Коза дикая — сайгак, дика коза, сугак, сайга (звич.), сарна». Певно, що у часи В. Ніколаєва значну кількість видів дрібних ратичних називали спільною назвою «дикі кози». Нині ж номени «сайга» (сайгак) і «сарна» розведено в різні таксони — *Saiga* та *Capreolus* (які, до того ж, відносяться до різних родин).

Важливою особливістю словника В. Ніколаєва є надання переваги власним уніномінальним назвам на протигагу російським прикметниковим назвам на основі більш загальних назв інших родів: «Баран каменный — козоріг», «Летающая собака — кальон, крилан», «Ушан курносый — широкоух», «Мышь летучая — кажан, кожан, лилик, ночница, вертунець, політуха, ведмідок (словники), летуча миша, казанець, казанчик, каржин, козан, гацик», «корова морская — ритина». Такі власні назви в іменниковій формі є не лише особливістю української зооніміки (що засвідчує значний її словотворчий потенціал), але й основою словникової бази для створення українських відповідників науковим назвам тих звірів, які таких назв не мають (зокрема й види чужорідні або новоописані таксони).

Звертає на себе увагу використання прикметникових означень у таксономічних біноменах саме на другому після родової частини місці. Наприклад, «Мышь подснежная — нориця альпійська», «Подковонос большой — подковець великий», «Ушан обыкновенный — ухан великоух». Водночас у асоціативних назвах такі означення стоять на першому місці (перед іменником): «Тушканчик — земляний заїць, земляний заєць, польовий заїць». Саме такий порядок наразі й визнається як основний, що і прийнято у авторських оглядах (нар.: Загороднюк, Ємельянов, 2012). Ця особливість української зооніміки є важливою з таксономічної точки зору, оскільки «лісовий нетопир» і «нетопир лісовий» означають різне: перший — це виявлений в лісі нетопир якого-небудь виду, у другому випадку — однозначний видовий біномен, який є відповідником наукової назви *Pipistrellus nathusii*.

Словник В. Ніколаєва несе чимало важливої інформації для етимологічних реконструкцій. Наприклад, в ньому зафіксовано ототожнення назв «суслик», «оврах», «ховрах», «овражек». З цього можна припустити, що поширенішою у часи В. Ніколаєва була саме назва «суслик» (подібно до російської та польської), а сучасна назва «ховрах» була значно менш поширеною і могла мати походження від слова «овраг» (що означає «яр, балка»), тобто від назви типового місця існування ховрахів. Назву «ховрах» у ті часи широко використовували й у інших регіонах України, зокрема й на Поділлі (Верхратський, 1922; докладніше див.: Загороднюк, Харчук, 2017). І таких прикладів, на аналіз яких може скеровувати цей словник, є багато (напр. тюленя називали «фока», є спорідненість слів «полчок» = «повх»).

Важливо, що словник містить чимало питомо українських назв, щодо яких останнім часом були суперечки про їх вживання, оскільки вони фонетично відмінні від російських аналогів, проте врешті відновлені у сучасних оглядах фауни: «дикобраз — їжатка», «мамонт — мамут», «мышь летучая — кажан, ... лилик», «крыса — пацюк...», «выхухоль — хохла». Відбувалося й зворотнє: певні назви були на перших місцях, а нині забуті: «барсук — харсун», «выдра — видниха», «кролик — трус», «вампир — упирь», «лань — даніель» («daniel» збереглося у польській мові), «слепыш — зінське щеня», «соня — кашавка».

Ці та інші особливості є більше тенденціями, ніж засадничими особливостями словника. Врешті, однією з величезних цінностей таких словників є наявність значних синонімічних рядів, в яких одній російській чи латинській назві відповідає декілька назв українських. Як зазначено вище, це є важливим ресурсом для подальшого розвитку української наукової номенклатури, зокрема й для опису географічно віддалених фаун. Актуальність цього визначається як потребами просвітництва (експозиції музеїв, відеофільми), так і науковими задачами (створення каталогів колекцій, описи фауни, енциклопедична література). Такі задачі успішно реалізуються і в суміжних галузях зоологічної номенклатури, як стосовно риб (Куцоконь, Квац, 2012), так і птахів (Фесенко, 2013 а–б). Подібний досвід набувається й авторами (Загороднюк, Смельянов, 2012). Процес розвитку зоологічної номенклатури триває, і праці на кшталт огляду В. Ніколаєва формують підвалини до такого розвитку.

Література • References

- Булава, Л. М. О. Т. Булдовський і В. Ф. Ніколаєв – голови науково-навчальної ради Полтавського педінституту як колективного органу управління в 1920–1921 роках // Історична пам'ять. 2014. № 30–31. С. 164–169.
- [Bulava, L. M. O. T. Buldovskiy and V. F. Nikolaev – heads of Scientific-Educational Council of Poltava Pedagogical Institute as collective management body in 1920–1921 years // Historical Memory. 2014. No. 30–31. P. 164–169. (in Ukr.)]
- Булава, Л. М., Шевчук С. М., Мащенко О. М. Географічна освіта в контексті історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (1914–2014 роки). Полтава, 2014. 144 с.
- [Bulava, L. M., Shevchuck, S. M., Mastchenko, O. M. Geographical education in the course of history of V. G. Korolenko' Poltava National Pedagogical University (1914–2014). Poltava, 2014. 144 p. (in Ukr.)]
- Верхратський, І. Знадоби для пізнання угорскоруских говорів. (Конець). В. Словарець // Зап. Наук. тов-ва імені Шевченка. 1902. Том 45, Кн. 1. С. 225–280.
- [Verkhratsky, I. Materials to the knowledge of Carpatho-Rusyn dialects (Final). C. A dictionary // Proceed. Shevchenko' Sci. Soc. 1902. Vol. 45, Book 1. P. 225–280. (in Ukr.)]
- Верхратський, І. Зоологія на низші класи середніх шкіл. Після четвертого видання переробив Микола Мельник. Львів : Українська книгарня і антикварня, 1922. 189 с.
- [Verkhratsky, I. Zoology for primary classes of secondary schools. Revised by Mykola Miller. Lviv : Ukrainian Bookstore and Antique, 1922. 189 p. (in Ukr.)]
- Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Том 2. Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: Д–Я. Ч. 1. Д–Н. Київ, 2012 а. 708 с.
- [Selected Scientific Works of Academician V. I. Vernadsky. Vol. 2. Volodymyr Ivanovych Vernadsky. Correspondence with Ukrainian Scientists. Book 1: Correspondence. Part 1. Kyiv, 2012 а. 708 p. (in Ukr.)]
- Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Том 2. Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 2: О–Я. Київ, 2012 б. 692 с.
- [Selected Scientific works of Academician V. I. Vernadsky. Vol. 2. Volodymyr Ivanovych Vernadsky. Correspondence with Ukrainian Scientists. Book 2: Correspondence. Part 2. Kyiv, 2012 б. 692 p. (in Ukr.)]
- Гавриленко, М. І. Mea vita // Гавриленко Микола Іванович (1889–1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краснзнавця і педагога. Зібрав і впорядкував П. П. Ротач. Полтава : Верстка, 2004. С. 14–28.
- [Gavrilenko, M. I. Mea vita // Gavrilenko, Mikola Ivanovych (1889–1971). Materials to the biography of renowned ornithologist, local lore specialist and educator. Collect. and ed. by P. P. Rotach. Poltava : Verстка, 2004. P. 14–28. (in Ukr.)]
- Географічна освіта в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка: історія в особах, 1914–2014 роки : 36. ст. регіон. наук. конф., 11 квітня 2014 р. За ред. Л. М. Булави. Полтава, 2014. 170 с.
- [Bulava, L. M. (ed.). Geographical Education in V. G. Korolenko' Poltava National Pedagogical University: History in Persons, 1914–2014 years: Coll. of Papers Regional Sci. Conf., 11 April 2014 year. Poltava, 2014. —170 p. (in Ukr.)]
- Гнатюк, В. Українські народні байки (звірний епос). Тт. I–II // Етнограф. зб. 1916. Том 37–38. LVI + 559 с.
- [Gnatyuk, V. Ukrainian Folk Tales (bestiary). Vol. I–II // Ethnogr. Miscell. 1916. Vol. 37–38. LVI + 559 p. (in Ukr.)]
- Гринченко, Б. Д. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Том 1. А-Ж. Киев, 1907. XXXVI + 494 с.
- [Grinchenko, B. D. A Dictionary of the Ukrainian Language Collected by Editorial Board of 'Kievskaya Starina' Journal. Vol. 1. Kyiv, 1907. XXXVI + 494 p. (in Ukr.)]
- Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Том 2. З-Н. Киев, 1908. 573 с.
- [Grinchenko, B. D. A Dictionary of the Ukrainian Language Collected by the Editorial Board of 'Kievskaya Starina' Journal. Vol. 2. Kyiv, 1908. 573 p. (in Ukr.)]
- Гринченко, Б. Д. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Том 3. О-П. Киев, 1909. 506 с.
- [Grinchenko, B. D. A Dictionary of the Ukrainian Language Collected by the Editorial Board of 'Kievskaya Starina' Journal. Vol. 3. Kyiv, 1909. 506 p. (in Ukr.)]
- Гринченко, Б. Д. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Том 4. Р-Я. Киев, 1909. 563 + III с.
- [Grinchenko, B. D. A Dictionary of the Ukrainian Language Collected by the Editorial Board of 'Kievskaya Starina' Journal. Vol. 4. Kyiv, 1909. 563 + III p. (in Ukr.)]
- Дубняк, К. Російсько-український словничок термінів природознавства і географії. Вид. третє, доп. Кобеляки : Печатня М. И. Золотаревського, 1917. 40 с.
- [Dubnyak, K. A Russian-Ukrainian Dictionary of Terms of Natural History and Geography. 3rd extend. ed. Kobelyaki : Printing House of M. I. Zolotarevsky, 1917. 40 p. (in Ukr.)]
- Дубровський, В. Українсько-російський словник / Під ред. І. Стещенко. Вид. 2-е. Київ : Час, 1914. 347 с.
- [Dubrovsky, V. Ukrainian-Russian Dictionary. Ed. by I. Ste-shenko. 2nd ed. Kyiv : Chas, 1914. 347 p. (in Ukr.)]
- Желеховский, С. Малорусско-немецкий словарь. Том I (А–О). Львів : Друк. тов-ва им. Шевченка, 1886. VIII + 598 с.
- [Zhelekhovskiy, S. Ukrainian-German Dictionary. Vol. I. Lviv : Printing House of Shevchenko' Soc., 1886. VIII +

- 598 p. (in Ukr.)
- Желеховский, С., Недільский, С.* Малорусско-німецкий словарь. Том II (П-Я). Львів : Друк. товариства ім. Шевченка, 1886. С. 593–1117.
- [*Zhelekhovsky, S., Nedytsky, S.* Ukrainian-German Dictionary. Vol. 2. Lviv : Printing House of Shevchenko' Soc., 1886. P. 593–1117. (in Ukr.)]
- Загороднюк, І. В., Ємельянов, І. Г.* Таксономія і номенклатура ссавців України // Вісник Національного науково-природничого музею. 2012. № 10. С. 5–30.
- [*Zagorodniuk, I. V., Emelyanov, I. G.* Taxonomy and nomenclature of mammals of Ukraine // Proceedings of the National Museum of Natural History. 2012. No. 10. P. 5–30. (in Ukr.)]
- Загороднюк, І., Харчук, С.* Українська зооніміка та взаємний вплив наукових і вернакулярних назв ссавців // Вісник Національного науково-природничого музею. 2017. № 15. С. 43–72.
- [*Zagorodniuk, I., Kharchuk, S.* The Ukrainian zoonymics and the mutual influence of scientific and vernacular names of mammals // Proceedings of the National Museum of Natural History. 2017. No. 15. P. 43–72. (In Ukr.)]
- Кміцикевич, В., Спілка, В.* Німецько-український словник. Чернівці : Українська накладня, 1912. XXXVIII + 671 с.
- [*Kmitykevich, V., Spilka, V.* German-Ukrainian dictionary. Chernivtsi : Ukrainka Nakladnia, 1912. 671 p. (in Ukr.)]
- Куцоконь, Ю., Ю Квач, Ю.* Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. 2012. Том 6, № 2. С. 199–220.
- [*Kutsokon, Y., Kvach, Y.* Ukrainian names of lampreys and fishes of the fauna of Ukraine // Studia Biologica. 2012. Vol. 6, No. 2. P. 199–220. (in Ukr.)]
- Левченко, М.* Опыт русско-украинского словаря. Киев : Типогр. губ. управления, 1874. IV + 188 + 2 с.
- [*Levchenko, M.* Russian-Ukrainian dictionary. Kyiv : Printing House of Govern. Council, 1874. 188 + 2 p. (in Rus.)]
- Николаев, В. Ф.* Матеріали до української наукової термінології. Матеріали до термінології по природознавству / Музей Полтавської Губернської Народної Управи. Частина I. Назви звірів, птахів, комах та інших животин. Полтава : Електр. друк. Я. Е. Брауде, 1918. 60 с.
- [*Nikolaev, V. F.* Materials to Ukrainian Scientific Terminology. Materials to Natural History Terminology. Part I. Names of mammals, birds, insects and other animals / Museum of Poltava Governmental Public Council. Poltava : Electr. Printing House of Ya. E. Braude, 1918. 60 p. (in Ukr.)]
- Уманець М., Спілка А.* Словарь російсько-український. Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1893. Том I (А–К). XII + 327 с.
- [*Umanets, M., Spilka, A.* A Russian-Ukrainian Dictionary. Vol. 1. Lviv : Printing House of Shevchenko Sci. Soc., 1893. XII + 327 p. (in Ukr.)]
- Уманець, М., Спілка, А.* Словарь російсько-український. Том 2. К–П. Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1894. 230 с.
- [*Umanets, M., Spilka, A.* A Russian-Ukrainian Dictionary. Vol. 2. Lviv : Printing House of Shevchenko Sci. Soc., 1894. 230 p. (in Ukr.)]
- Уманець, М., Спілка, А.* Словарь російсько-український. Том третій. П–С. Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1896. 292 с.
- [*Umanets, M., Spilka, A.* A Russian-Ukrainian Dictionary. Vol. 3. Lviv : Printing House of Shevchenko Sci. Soc., 1896. 292 p. (in Ukr.)]
- Уманець, М., Спілка, А.* Словарь російсько-український. Том 4. С–Я. Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1898. 242 с.
- [*Umanets, M., Spilka, A.* A Russian-Ukrainian Dictionary. Vol. 4. Lviv : Printing House of Shevchenko Sci. Soc., 1898. 242 p. (in Ukr.)]
- Фесенко, Г. В.* Формування складу назв родів і видів птахів світу в українській лексиці // Наукові записки Державного природознавчого музею. 2013 а. Вип. 29. С. 203–213.
- [*Fesenko, H. V.* Forming of composition of genus and species names of the birds of the world in the Ukrainian vocabulary // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. Lviv, 2013. Vol. 29. P. 203–213. (in Ukr.)]
- Фесенко, Г. В.* Назви родів у вітчизняному іменуванні птахів світу. Негоробині. Частина 1 // Вісник Національного науково-природничого музею. 2013 б. № 11. С. 63–86.
- [*Fesenko, H. V.* Names of Genera in the Ukrainian Nomenclature of Birds of the World. Non-Passeriformes. Part 1 // Proceedings of the National Museum of Natural History. 2013. No. 11. P. 63–86. (In Ukr.)]
- Шарлемань, М., Татарко, К.* Словник зоологічної номенклатури. Ч. II. Назви хребетних тварин. Mammalia. – Reptilia. – Amphibia. – Pisces. (Проект). Київ : Держ. вид-во України, 1927. 125 с.
- [*Sharleman, M., Tatarco, K.* A Dictionary of Zoological Nomenclature. Part II. Names of Vertebrates. Mammalia. – Reptilia. – Amphibia. – Pisces. (A draft version). Kyiv : State Publishing House of Ukraine, 1927. 125 p. (in Ukr.)]
- Шейковський, К.* Опыт южнорусского словаря. В четырёх томах. Том I: А–З. Вып. 1. А–Б. Киев : Тип. И. и А. Давиденко, 1861. XVII с., 224 стб.
- [*Sheykovsky, K.* South-Russian Dictionary. In 4 vol. Vol. 1. Is. 1. Kyiv : Printing House of I. and A. Davidenko, 1861. XVII p., 224 columns. (in Rus.)]
- Шейковський, К. В.* Опыт южнорусского словаря. Том 5. Вып. 1. Т. Москва : Типогр. Лисснер, 1884. XIII + 140 с.
- [*Sheykovsky, K.* South-Russian dictionary. Vol. 5. Is. 1. Moscow : Lyssner Printing House, 1884. XIII + 140 c. (in Rus.)]
- Шейковський, К. В.* Опыт южнорусского словаря. Том 5. Вып. 2. Ю. Москва : Тип. Лисснер, 1886. С. 141–180.
- [*Sheykovsky, K.* South-Russian dictionary. Vol. 5. Is. 2. Moscow : Lyssner Printing House, 1886. P. 141–180. (in Rus.)]
- Шмидт, О.* Зоология: Для высш. кл. шк. серед. Из четвертого выданья нім. «Руководства ку зоології для гимназій и школ реальных» Оскара Шмидта. Перевів на рус. яз. М. Полянській. Львів : Тип. Ставропиг. ин-та під упр. И. Ф. Пухира, 1889. 221 с.
- [*Shmidt, O.* Zoology for higher classes of second. schools. From 4th ed. of German 'Handbook to the zoology for gymnasias and real schools' by Oscar Shmidt. Transl. into Russ. by M. Poliansky. Lviv : Printing House of Stavropolegial Institute Govern. by I. F. Pukhyr, 1889. 221 p. (in Ukr.)]
- Яворницький, Д. І.* Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Том 1. 3 рос. перекл. Іван Сварник. Львів : Світ, 1990. 320 с.
- [*Yavornitsky, D. I.* A History of Zaporizhian Cossacks. In 3 volumes: Vol. 1. Translated from Russ. by Ivan Svarnik. Lviv : Svit, 1990. 320 p. (in Ukr.)]
- Яворницький, Д. І.* Словник української мови. Том I. А–К. Катеринослав : Слово, 1919. 412 с.
- [*Yavornitsky, D. I.* A Dictionary of Ukrainian Language. Vol. 1. Katerinoslav : Slovo, 1919. 412 p. (in Ukr.)]
- Partyckij, E.* Deutsch-ruthenisches Wörterbuch. Bd. 1. A–L. Lemberg : Gedruckt bei M. F. Poremba, 1867. XVI, 432 S.
- Partyckij, E.* Deutsch-ruthenisches Wörterbuch. Bd. 2. L–Z. Lemberg : Gedruckt bei M. F. Poremba, 1867. 382 S.